[२०१८] ४ एस.सी.आर. ३९७

(इंग्रजी टंकलिखित न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद)

2018-4-SCR-397

प्रमोद लक्ष्मण गुडधे

विरुद्ध

निवडणूक आयोग व इतर

(विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र.९९६८/२०१८)

दि.- ०९ मे २०१८

[सरन्यायाधीश दीपक मिश्रा, न्यायमूर्ती ए. एम. खानविलकर आणि न्यायमूर्ती डॉ. डी. वाय. चंद्रचूड]

लोकप्रतिनिधीत्व अधिनियम, १९५१ - कलम १५१अ - याचिकाकर्त्याच्या निवडून आलेल्या प्रतिनिधीच्या राजीनाम्यावर पोटनिवडणूक घेण्याच्या न्याय्यतेचा अर्थ लावणे; जनहितार्थ व्यक्तीने जनहित याचिका दाखल केली आहे की जर मे २०१८ मध्ये निवडणूक सुरू झाली तर नवीन पदाधिकाऱ्यांना मार्च २०१९ पर्यंतच मिळण्याचा कालावधी एक वर्षापेक्षा कमी असेल आणि त्यामुळे नवीन पदाधिकाऱ्यांना पूर्ण सामर्थ्याने काम करण्याची आणि सेवा देण्याची संधी मिळणार नाही आणि निवडणूक

आयोजित करण्यासाठी मोठा खर्च येईल - उच्च न्यायालयाने रिट याचिका फेटाळली – अधिनिर्णित: प्रस्तूत प्रकरणात कोणतीही निवडणूक याचिका प्रलंबित नव्हती - निवडून आलेल्या उमेदवाराने ०८.१२.२०१७ रोजी राजीनामा दिला आणि तो १४.१२.२०१७ रोजी लोकसभा अध्यक्षांनी स्वीकारला - कलम १५१अ चा आदेश म्हणजे रिक्त पदाच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या आत निवडणूक घेणे - लोकसभेची पुढील सार्वत्रिक निवडणूक जून २०१९ मध्ये आहे - म्हणून, उर्वरित कार्यकाळ एक वर्षापेक्षा कमी नाही - जून २०१९ मध्ये निवडणुका होण्यापूर्वी आचारसंहिता लागू होईल अशी तरतूद अधिनियमात नसल्याने हा जो आधार उपस्थित केला गेला आहे पूर्णपणे तथ्यहीन आहे- निवडणूक याचिका प्रलंबित राहण्याच्या अधीन राहून केवळ हा कालावधी च प्रशासकीय घटक असावा कारण तो अनिर्बंध कलमाद्वारे नियंत्रित केले जात नाही - असा अर्थ लोकशाहीच्या पवित्र तत्त्वाशी सुसंगत आहे आणि संसदेचा हेतू एखाद्या मतदारसंघाचे प्रतिनिधित्व न ठेवणे हा नाही - सरकारी तिजोरीवरील भारासंदर्भात व्यक्त केलेली चिंता आधार मानता येणार नाही – हे असे आहे कारण प्रातिनिधिक लोकशाहीकरीता निवडून आलेल्या लोकप्रतिनिधींनी स्वत:ला कार्यशील ठेवावे लागते - उच्च न्यायालयाने रिट याचिका फेटाळणे योग्य होते - निवडणूक कायदे.

विशेष अनुमती याचिका फेटाळत सर्वोच्च न्यायालय पुढीलप्रमाणे निर्णय दिला की,

१. कलम १५१ अ ची सुरुवात अवरोधक खंडाने होते व स्पष्टपणे नमूद करते की, कलम १४७, १४९, १५० आणि १५१ मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी **वरीलपैकी कोणत्याही कलमात नमूद केलेली कोणतीही रिक्त जागा रिक्त झाल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत पोटनिवडणूक घेण्यात येईल. निवडणूक आयोजित करणे हे एका नियमाद्वारे नियंत्रित केले जाते, म्हणजेच रिक्त पदाच्या संबंधात सदस्याचा उर्वरित कार्यकाळ एक वर्षापेक्षा कमी असतो. एकीकडे कलम १४७, १४९, १५० आणि १५१ आणि दुसरीकडे अधिनियमाचे कलम १५१ अ यात फरक आहे. या तरतुदींचा अर्थ लावताना हे लक्षात घ्यावे लागेल की, एखादी व्यक्ती निवडण्याचा अधिकार हा लोकशाहीचा मूलभूत अधिकार असला तरी तो केवळ वैधानिक अधिकार आहे. हा सुस्थापित कायदा स्पष्ट आहे की सदर अधिकाराचे नियमन करणाऱ्या कायद्याचा काटेकोरपणे अर्थ लावला पाहिजे. [पारस १०, १२][४०२-डी-ई; ४०३ बी]**

२. हाती असलेल्या प्रकरणात कोणतीही निवडणूक याचिका प्रलंबित नव्हती. निवडून आलेल्या उमेदवाराने दि.०८/१२/२०१७ रोजी आपला राजीनामा दिला आणि तो दि.१४/१२/२०१७ रोजी लोकसभा अध्यक्षांनी स्वीकारला. कलम १५१ अ नुसार रिक्त जागा मिळाल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत निवडणूक घेणे

बंधनकारक आहे. वस्तुस्थितीनुसार, दि.१४/१२/२०१७ रोजी लोकसभा अध्यक्षांनी राजीनामा स्वीकारला तेव्हा ही जागा रिक्त झाली. पुढील लोकसभा निवडणुका जून २०१९ मध्ये होतील यात कोणताही वाद नाही. त्यामुळे उर्वरित कार्यकाळ एक वर्षापेक्षा कमी नाही. जून २०१९ मध्ये निवडणुका होण्यापूर्वी आचारसंहिता लागू होईल, हा मुद्दा पूर्णपणे निराधार आहे, कारण अधिनियमात असे सांगितलेले नाही. निवडणूक याचिका प्रलंबित राहण्याच्या अधीन राहून केवळ हा कालावधी च शासन घटक असावा, कारण त्यावर अवरोधक खंडाचे नियंत्रण नसते. असा अर्थ लावणे लोकशाहीच्या पवित्र तत्वाशी सुसंगत आहे आणि संसदेचे उद्दिष्ट कोणत्याही मतदारसंघाला प्रतिनिधित्वापासून वंचित ठेवणे नाही. सरकारी तिजोरीवरील भाराबद्दल व्यक्त केलेल्या चिंता निराधार मानल्या जाऊ शकत नाहीत. कारण निवडून आलेल्या प्रतिनिधींनीच प्रातिनिधिक लोकशाही राखली पाहिजे. जर उमेदवाराविरुद्ध कलम ८४ किंवा कलम ९८(क) किंवा कलम १०१(ब) अंतर्गत येणारा निवडणूक वाद प्रलंबित असेल तर प्रकरण वेगळे असेल. तसे न झाल्यास, उच्च न्यायालयाने व्यक्त केलेले मत पूर्णपणे अभेद्य आहे. [परिच्छेद १६][४०६-सी-जी]

भारत निवडणूक आयोग विरुद्ध तेलंगणा राष्ट्र समिती आणि अन्य (२०११) १ *एससीसी* ३७० : [२०१०] १४ *एससीआर* ४६८ – यावर भर दिला आहे.

श्री. थॉमस मेट्ट्ट गुदिन्हो विरुद्ध भारतीय निवडणूक आयोग, नवी दिल्ली आणि इतर आकाशवाणी २००२ कंट २३२ – मान्य केले.

डी. संजीवय्या वि. निवडणूक न्यायाधिकरण, आंध्र प्रदेश आणि इतर आकाशवाणी १९६७ एससी १२११ : [१९६७] *एससीआर ४८९* – संदर्भित केले.

निर्णयविधी संदर्भ

[१९६७] एस.सी.आर. ४८९ मार्फत परिछेद क्र.१३ चा संदर्भ दिला.

[२०१०] १४ एस.सी.आर. ४६८ मार्फत परिछेद क्र.१४ वर भर दिला आहे.

एआयआर २००२ कंत २३२ मार्फत परिछेद क्र.१५ मान्य केला आहे.

दिवाणी अपिलीय न्यायाधिकार क्षेत्र : विशेष अनुमती याचिका (दिवाणी) क्र. ९९६८/२०१८

मुंबई उच्च न्यायालयाच्या नागपूर खंडपीठाने जनहित याचिका क्रमांक ३१/२०१८ मधील दि. ११/०४/२०१८ रोजी दिलेल्या न्यायनिर्णय व आदेशावरून.

याचिकाकर्त्यासाठी वकील - विकास सिंग, वरिष्ठ अधिवक्ता. अनघा एस. देसाई, मेहमूद उमर फारुकी, सत्यजित देसाई

न्यायालयाचा न्यायनिर्णय सरन्यायाधीश दीपक मिश्रा द्वारे :-

१. एका पवित्र लोकशाही राजकीय संस्थेत, निष्पक्ष आणि वेळेवर निवडणुका होणे ही सर्वात महत्त्वाची आवश्यकता असते.आपल्या संविधानाचे मूलभूत वैशिष्ट्य असलेल्या लोकशाहीची मूलभूत संकल्पना जपण्यासाठी निवडणुकांची शुद्धता आणि कोणत्याही प्रकारच्या कट्टरतावादाचा त्याग करणे आवश्यक आहे.जर 'लोकशाहीची कल्पना' कलंकित झाली तर कायद्याच्या राज्याचा पायाच नष्ट होतो. जेव्हा एखादी व्यक्ती कोणत्याही पदावर मतदान करण्यासाठी मतदान केंद्रावर जाते तेव्हा त्याला अधिकार आणि आदर वाटतो आणि त्याचा आत्मसन्मान वाढतो कारण त्याचा विवेक त्याला सांगतो की मतदानाचा अधिकार वापरून तो मतदारसंघाचे प्रतिनिधित्व करणारा प्रतिनिधी निवडत आहे. सक्षम असल्याची जाणीव होण्याचा खरा अर्थ असा आहे. सहभागामुळे त्यांना त्यांचे राजकीय हक्क कळतात आणि एकत्रितपणे त्यांना हे जाणवते की संविधानानुसार शासन असावे जेणेकरून वैयक्तिक हक्कांचे संरक्षण होईल आणि सामूहिक आकांक्षा पूर्ण होतील. लोकशाहीच्या अनेक समर्थकांनी असे म्हटले आहे की असे वातावरण नेहमीच निर्माण केले पाहिजे जिथे लोकशाहीची तत्त्वे सुरक्षित राहतील.

२. भारतीय राज्यघटनेत व्यक्तीच्या अधिकारांबाबत राजकीय अधिकारांच्या अनेक पैलूंवर भर देण्यात आला आहे. त्यामुळे लोकशाहीत निवडणुका घेणे महत्त्वाचे ठरते आणि घटनात्मक व वैधानिक तरतुदींमध्ये त्याची काळजी घेतली जाते. निवडणूक

लढविण्यासाठी पात्रतेचे निकष देण्यात आले आहेत आणि काही वेळा त्यात अधिक निर्बंध जोडले जातात. संविधानाचे समावेशक स्वरूप बळकट करण्यासाठी मतदारसंघांचे सीमांकन आणि आरक्षणाची कल्पना आणि अंमलबजावणी करण्यात आली आहे. लोकप्रतिनिधित्व अधिनियम, १९५१ मधील तरतुदीत (थोडक्यात, 'अधिनियम') निवडणुकांच्या अनेक पैलूंचा समावेश होते, ज्यामध्ये निवडणुका घेण्याची पद्धत, निवडणूक रद्द करण्याची पद्धत आणि कारणे यांचा समावेश आहे. कोणताही मतदारसंघ ठराविक कालावधीनंतर प्रतिनिधित्वाविना राहणार नाही, याची दक्षता घेण्याचे अधिकारही या अधिनियमात सक्षम प्राधिकरणाला बंधनकारक आहे. कारण निवडून आलेल्या प्रतिनिधीने निवडणूक मंडळाच्या चिंता पूर्णपणे प्रतिबिंबित करणे अपेक्षित आहे. अधिनियमाद्वारे तसे संरक्षण दिल्यास मतदारांना या अधिकारापासून वंचित ठेवता येणार नाही. निवडणूक लढविण्याचा अधिकार हा मूलभूत अधिकार नसला तरी प्रतिनिधित्वाच्या मूलभूत हेतूला चपराक बसेल अशा वैधानिक तरतुदीवर कोणताही अर्थ लावता कामा नये.

३. ही प्राथमिक नोंद (प्रीफेटरी नोट) वॉरंट बनली आहे, कारण याचिकाकर्ता, जो भंडारा-गोंदिया संसदीय मतदारसंघाचा मतदार आहे, त्याने या विशेष परवानगी याचिकेत, उच्च न्यायालयाने अधिनियमाच्या कलम १५१अ चा चुकीचा अर्थ लावला आहे असा युक्तिवाद करून चतुराईने आव्हानित केले आहे.

४. दि.०४/०६/२०१४ रोजी झालेल्या लोकसभेच्या सार्वत्रिक निवडणुकीत उपरोक्त मतदार संघावर निवडून आलेल्या निवडून आलेल्या प्रतिनिधीने दि.०८/१२/२०१७ रोजी लोकसभेतील कार्यपद्धती व कामकाजच्या नियमांच्या नियम २४० (१ अ) सह राज्यघटनेच्या कलम १०१ (३) अन्वये खासदार पदाचा राजीनामा दिला आणि तो दि.१४/१२/२०१७ रोजी स्वीकारण्यात आला.

५. जागा रिक्त झाल्यामुळे, जनहित याचिकाकर्त्याने, जनभावनेने प्रेरित व्यक्तीने, जनहित याचिका क्रमांक ३१/२०१८ मध्ये संविधानाच्या कलम २२६ अंतर्गत मुंबई, नागपूर खंडपीठ, नागपूर येथे उच्च न्यायालयाच्या न्यायपालिकेकडे धाव घेतली आणि असा युक्तिवाद केला की, जर मे २०१८ मध्ये निवडणूक सुरू झाली तर नवीन पदावर असलेल्या व्यक्तीला मार्च २०१९ पर्यंतच, म्हणजेच एक वर्षापेक्षा कमी कालावधी मिळेल आणि त्यामुळे तो सर्व जोमाने काम करू शकणार नाही आणि जनतेची सेवा करू शकणार नाही आणि त्यामुळे निवडणूक आयोजित करण्यात मोठा खर्च येईल . त्यांनी भारतीय निवडणूक सुधारणा आयोगाच्या अहवाल क्रमांक २५५ चा आधार घेतला होता. या तरतुदीनुसार निवडणूक घेणे अनुज्ञेय नाही या भूमिकेला पुष्टी देण्यासाठी कायद्याच्या कलम १५१अ वर अवलंबून राहावे लागले.

६. उच्च न्यायालयाने कलम १५१ अ मधील भाषेची पडताळणी करताना याचिकाकर्त्याने मांडलेला युक्तिवाद तथ्यहीन असल्याचे मत व्यक्त केले आणि परिणामी रिट याचिका फेटाळून लावली.

७. आम्ही ज्येष्ठ वकील विकास सिंह आणि याचिकाकर्त्याच्या वकील अनघा एस. देसाई यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

८. निवडणूक आणि राजीनाम्याशी संबंधित तारखा वादग्रस्त नाहीत. शिवाय, हे असे प्रकरण नाही जिथे निवडून आलेल्या उमेदवारा विरुद्ध उच्च न्यायालयात कोणतीही निवडणूक याचिका प्रलंबित होती. लोकसभेची सार्वत्रिक निवडणूक जून २०१९ मध्ये होणार आहे हे देखील वादाचा विषय नाही.

९. वरील निर्विवाद तथ्यात्मक स्थिती असल्याने आपल्याला केवळ पोटनिवडणूक घेण्याच्या वैधानिक तरतुदी आणि न्याय्यतेचे विश्लेषण करणे आवश्यक आहे. या अधिनियमाचा भाग ९ पोटनिवडणुकांशी संबंधित आहे. कलम १४७ हे राज्य सभेतील आकस्मिक रिक्त पदांशी संबंधित आहे. कलम १४९ मध्ये लोकसभेतील रिक्त पदांबद्दल आहे. कलम १५० मध्ये विधानसभांमधील आकस्मिक रिक्त पदांबद्दल आणि कलम १५१ मध्ये विधान परिषदेतील आकस्मिक रिक्त पदांविषयी म्हटले आहे. दि.०१.०८.१९९६ पासून लोकप्रतिनिधित्व (सुधारणा) अधिनियम (१९९६ चे २१)

अन्वये समाविष्ट करण्यात आलेले कलम १५१ अ सध्याच्या हेतूसाठी समर्पक असल्याने ते खालीलप्रमाणे आहे :-

"१५१ क. कलम १४७, १४९, १५० आणि १५१ मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या रिक्त जागा भरण्यासाठी वेळ मर्यादा— कलम १४७, कलम १४९, कलम १५० व कलम १५१ मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, कोणत्याही उक्त कलमामध्ये निर्दिष्ट केलेली कोणतीही रिक्त जागा भरण्यासाठी, ती जागा झाल्याच्या दिनांकापासून सहा महिन्यांच्या कालावधीच्या आत पोट निवडणूक घेण्यात येईल :

परंतु, या कलमातील कोणतीही गोष्ट जर

(क्) रिक्त जागेच्या संबंधात सदस्याच्या पदावधीचा उर्वरित काळ एक वर्षाहून कमी राहिला असेल; किंवा

(ख) निवडणूक आयोगान केंद्र सरकारशी विचारविनिमय करून, उक्त कालावधीत पोट-निवडणूक घेणे कठीण आहे असे प्रमाणित केले असेल,तर लागू होणार नाही.]

१०.उपरोक्त तरतुदीची सुरुवात एका **अवरोधक** खंडाने होते आणि त्यात स्पष्टपणे म्हटले आहे **की, कलम १४७, १४९, १५० आणि १५१ मध्ये** काहीही अंतर्भूत असले तरी **वरीलपैकी कोणत्याही कलमात नमूद केलेली कोणतीही रिक्त जागा रिक्त झाल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत पोटनिवडणूक घेण्यात येईल. निवडणूक**

आयोजित करणे हे एका नियमाद्वारे नियंत्रित केले जाते, म्हणजेच रिक्त पदाच्या संबंधात सदस्याचा उर्वरित कार्यकाळ एक वर्षापेक्षा कमी असतो. त्यात पुढे असे म्हटले आहे की, निवडणूक आयोगाने सल्लामसलत केल्यास या कालावधीत पोटनिवडणूक घेणे अवघड असल्याचे केंद्र सरकारने प्रमाणित केल्याने कलम १५१ अ मधील तरतुदीचा मुख्य भाग लागू होणार नाही. सद्य:स्थितीत आपल्याला दुसरया कल्पनेची चिंता नाही, कारण जे विचारासाठी समोर आले आहे ते केवळ कालसंकल्पनेशी संबंधित आहे.

११. याचिकाकर्त्याचे विद्वान वरिष्ठ वकील श्री विकास सिंह यांनी असे सादर केले आहे की कलम १५१अ मध्ये समाविष्ट असलेली मनाई थेट लागू होते आणि म्हणूनच, उच्च न्यायालयाला निवडणूक आयोगाला निवडणूक न घेण्यास मनाई करण्याचा सल्ला दिला असता. त्यांच्याद्वारे पुढे असे म्हणणे मांडण्यात आले आहे की निवडणूक आयोजित करण्यासाठी सरकारी तिजोरीतून खर्च करण्यात येणारी रक्कम शेवटी करदात्यांवर भार टाकते आणि त्याव्यतिरिक्त, निवडून आलेल्या उमेदवाराची केवळ काही औपचारिक भूमिका असेल कारण तो निवडणूक मंडळाच्या सदस्यांसाठी काहीही करण्याच्या स्थितीत नसेल आणि म्हणूनच, निवडणूक आयोजित करण्याची परवानगी देऊ नये.

१२. **एकीकडे कलम १४७, १४९, १५० आणि १५१ आणि दुसरीकडे अधिनियमाचे कलम १५१ अ यात फरक आहे. या तरतुदींचा अर्थ लावताना हे लक्षात घ्यावे लागेल की, एखादी व्यक्ती निवडण्याचा अधिकार हा लोकशाहीचा मूलभूत अधिकार असला तरी तो केवळ वैधानिक अधिकार आहे. हा सुस्थापित कायदा स्पष्ट आहे की सदर अधिकाराचे नियमन करणाऱ्या कायद्याचा काटेकोरपणे अर्थ लावला पाहिजे.**

१३. दोन न्यायाधीशांचे खंडपीठ डी. संजीवय्या विरुद्ध निवडणूक न्यायाधिकरण, आंध्र प्रदेश आणि इतर[1], कायद्याचे कलम १५१ अ समाविष्ट करण्यापूर्वी, आकस्मिक रिक्त जागेच्या उद्भवाशी संबंधित वाद हाताळत होते आणि त्या संदर्भात, पोटनिवडणुकांशी संबंधित अध्यायाच्या योजनेचा संदर्भ दिला आणि घटनेच्या कलम १९० (३) चे विश्लेषण केले. न्यायालयाने उपरोक्त अनुच्छेद व कायद्यातील विविध तरतुदींचा संदर्भ देत निवडणुकीला आव्हान देणारी निवडणूक याचिका प्रलंबित असल्याची वस्तुस्थिती सांगितल्यानंतर असे अधिनिर्णित केले की: -

"४. आम्ही अपीलकर्त्याचा युक्तिवाद योग्य मानण्यास असमर्थ आहोत. आमच्या मते, अधिनियमाच्या कलम १५० मधील तरतुदींचा अर्थ कलम ८४ आणि ९८ (सी) आणि त्याच अधिनियमाच्या भाग ३ मधील इतर संबंधित तरतुदींच्या संदर्भात केला पाहिजे. जर अपीलकर्त्याने मांडलेला अर्थ योग्य मानला गेला तर एखाद्या सदस्याने आपल्या

1 एआयआर 1967 एससी 1211

निवडीला आव्हानित करणारी निवडणूक याचिका प्रलंबित असली तरी त्याच्या जागेचा राजीनामा देताच रिक्त जागा पोटनिवडणुकीने भरणे आवश्यक आहे. निवडणूक याचिका दाखल करणाऱ्या उमेदवाराला शेवटी सदस्याची निवड अवैध आहे आणि तो स्वत: विधिवत निवडून आला आहे, असे जाहीर झाले तर एकाच मतदारसंघाचे प्रतिनिधित्व करणारे दोन उमेदवार एकाच वेळी असतील, त्यापैकी एक लोकसभा निवडणुकीत विधिवत निवडून आल्याचे जाहीर केले आणि दुसरा पोटनिवडणुकीत निवडून आल्याचे जाहीर केले आणि अशक्य परिस्थिती निर्माण होईल , या अधिनियमाचे कलम १५० लागू करताना संसदेने अशा परिस्थितीचा विचार केला असे मानता येणार नाही. एखाद्या सदस्याने विधिमंडळातील आपल्या पदाचा राजीनामा देताच निवडणूक याचिकांशी संबंधित कायद्याच्या भाग सहा मधील तरतुदी रद्द व्हाव्यात असा संसदेचा हेतू नव्हता. हा एक सुस्थापित नियम आहे की कायद्यातील तरतुदी अशा प्रकारे वाचल्या पाहिजेत की त्या एकमेकांशी सुसंगत असतील आणि एका कलमातील तरतुदी दुसऱ्या कलमाच्या तरतुदींना पराभूत करण्यासाठी वापरल्या जाऊ शकत नाहीत जोपर्यंत त्यांच्यामध्ये समेट घडवून आणणे अशक्य नसते. ... "

निवडणूक आयोगाने निवडणूक याचिका लवादाकडे पाठवली असेल आणि लवादाने या प्रकरणाची दखल घेतली असेल, तर ती याचिका कायद्यानुसार निकाली काढावी लागेल, असा निकाल सर्वोच्च न्यायालयाने दिला. न्यायाधिकरणाने

कार्यवाहीच्या शेवटी निर्णय द्यावा लागतो की परत आलेल्या उमेदवाराने निवडणुकीत कोणतेही भ्रष्टाचार केले आहे की नाही आणि दुसरे म्हणजे, त्यातील दुसऱ्या प्रतिवादीला योग्यरित्या निवडून आले आहे असे घोषित करावे की नाही हे ठरवावे लागते. परतीच्या उमेदवाराच्या राजीनाम्याचे कारण काहीही असले तरी विधिमंडळातील जागेचा राजीनामा देऊन त्याच्याविरोधात दाखल करण्यात आलेल्या निवडणूक याचिकेतून सुटका होऊ शकत नाही.

१४. या संदर्भात, भारतीय निवडणूक आयोग विरुद्ध तेलंगणा राष्ट्र समिती आणि इतर खटल्यातील अधिकाराचा संदर्भ अत्यंत उपयुक्त आहे. सदर प्रकरणात, प्रतिवादीने आंध्र प्रदेश राज्यातील दोन विधानसभा मतदारसंघांच्या संदर्भात पोटनिवडणुका न घेण्याच्या भारतीय निवडणूक आयोगाच्या निर्णयाला आव्हान दिले होते, जो उच्च न्यायालयाने रद्दबातल ठरवला होता. उच्च न्यायालयाने कायद्याच्या कलम १५१अ वर अवलंबून राहून केलेली कारवाई रद्द केली होती, ज्यामध्ये असे म्हटले होते की, संविधानाच्या अनुच्छेद १९०(३)(ब) अंतर्गत, विधानसभेच्या अध्यक्षांनी विचारात घेतल्याप्रमाणे रिक्त जागा आधीच अधिसूचित केल्या असताना, ही सुधारणा अनिवार्य आहे. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की निवडणूक याचिकांचे अनिश्चित परिणाम कायद्याच्या कलम १५१अ चा प्रभाव कमी करू शकत नाहीत या आधारावर उच्च न्यायालयाने राजीनामा दिलेल्या

उमेदवारांविरुद्धच्या निवडणूक याचिकांच्या प्रलंबिततेकडे दुर्लक्ष केले होते. कायद्याच्या तरतुदी आणि कलम १९० (३)(ब) यांची छाननी करताना, दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने म्हटले आहे.:-

> "४५. हा कायदा राज्यघटनेच्या अनुच्छेद ३२४ अन्वये नियुक्त केलेल्या भारत निवडणूक आयोगाद्वारे निवडणुका आयोजित करण्यासाठी एक संपूर्ण संहिता आहे ज्यात संसदेच्या आणि प्रत्येक राज्याच्या विधिमंडळाच्या निवडणुका आणि कार्यालयांच्या निवडणुकांचे देखरेख, निर्देश, नियंत्रण आणि आयोजन करण्याची तरतूद आहे. राज्यघटनेनुसार राष्ट्रपती आणि उपराष्ट्रपतीना त्यामुळे राज्यघटनेच्या कलम १९०(३)(ब) मधील तरतुदी १९५१ च्या अधिनियमातील तरतुदींसह वाचायला हव्यात. घटनेच्या वरील तरतुदीमुळे सर्व रिक्त पदे पोटनिवडणुकीच्या माध्यमातून भरण्याकरिता तत्काळ उपलब्ध होतील , असे मानून या अधिनियमाच्या कलम ८४ चे विवेचन करता येणार नाही. हाच युक्तिवाद १९५१ च्या अधिनियमाच्या कलम १५१-अ आणि त्यातील कलम ८४ च्या उत्तरार्धावर त्याचा होणारा परिणाम यासंदर्भातही लागू होतो. येथे आधी नमूद केल्याप्रमाणे, कलमांतर्गत कार्यवाही विशेषतः या अधिनियमाच्या कलम ८-अ च्या उद्देशाने ८४ आपला पूर्ण अभ्यासक्रम चालवावा लागतो. त्यामुळे उच्च न्यायालयाच्या द्विसदसीय खंडपीठाने या मुद्द्यावर व्यक्त केलेले मत कायम ठेवता येणार नाही.

कलम १५१ अ लागू केल्याने कलम ८४ मधील तरतुदीआणि परिणामी अधिनियमाच्या कलम ९८ (सी) आणि १०१ (बी) मधील तरतुदींच्या स्थितीत कोणताही बदल झाला नाही, जरी अधिनियमाच्या कलम १५० च्या अर्थांतर्गत आकस्मिक रिकामी जागा झाली असावी, असे न्यायालयाने म्हटले आहे. ज्या रिक्त पदांमध्ये निवडणूक याचिका दाखल करण्यात आल्या आहेत आणि प्रलंबित आहेत, अशा दोन प्रकारच्या रिक्त जागा आणि इतर रिक्त पदे जिथे असे कोणतेही प्रकरण दाखल झालेले नाहीत आणि प्रलंबित आहेत, अशा दोन श्रेणींमध्ये न्यायालयाने फरक केला आहे. न्यायालयाने असे मत व्यक्त केले की, पहिल्या श्रेणीच्या प्रकरणांमध्ये, एखाद्या राज्याच्या विधिमंडळाच्या सभागृहाच्या सदस्याने राजीनामा दिला आहे आणि तो सभापतींनी स्वीकारला आहे म्हणून अधिनियमाच्या कलम १५१ अ अंतर्गत विहित वेळेत रिक्त पदे भरण्याच्या हेतूने उपलब्ध आहेत असे मानले जाऊ शकत नाही. या निष्कर्षापर्यंत पोहोचण्यासाठी अधिनियमाच्या कलम ८४ वर भर देण्यात आला. दुसर-या श्रेणीच्या प्रकरणांमध्ये न्यायालयाने म्हटले आहे की, रिक्त पदे स्पष्ट रिक्त आहेत म्हणून समजली जातील आणि अधिनियमाच्या कलम १५१ अ अंतर्गत कारवाई करणे आवश्यक आहे."

१५.**श्री थॉमस मेट्ट्ट गुदिन्हो विरुद्ध भारत निवडणूक आयोग, नवी दिल्ली आणि इतर** प्रकरणात कर्नाटक उच्च न्यायालयाच्या द्विसद्सीय खंडपीठाने [2] अधिनियमाच्या कलम १५१ अ चा अर्थ लावताना असे मत व्यक्त केले आहे:-

> "१३....कलम १५१ अ मध्ये कोणताही लोकसभा मतदारसंघ सहा महिन्यांपेक्षा जास्त काळ प्रतिनिधित्वाविना राहू नये, यात शंका नाही. पण ते बिनशर्त नाही. याला दोन अपवाद आहेत. म्हणजेच जेथे एखाद्या सदस्याचा रिक्त पदाच्या संदर्भात उर्वरित कार्यकाळ एक वर्षापेक्षा कमी असेल किंवा जेथे निवडणूक आयोग केंद्र सरकारशी सल्लामसलत करून प्रमाणित करतो की, या मुदतीत पोटनिवडणूक घेणे अवघड आहे. शिवाय कलम १४७, १४९, १५० आणि १५१ पर्यंत हे कलम लागू करण्यात आले आहे. यातील कलम ८४ किंवा ९८ (क) किंवा १०१ चा उल्लेख नाही. त्यामुळे निवडणूक याचिका प्रलंबित असल्यास कलम १५१ अ चा कोणताही उपयोग होणार नाही, जिथे प्रार्थना केवळ निवडून आलेल्या उमेदवारच्या निवडीला आव्हानित करणारी नाही. परंतु, याचिकाकर्ते किंवा इतर कोणी तरी अधिनियमाच्या कलम १०१ सह कलम ८४ अन्वये निवडून आल्याचे घोषित करावे, अशी ही मागणी करते. असे मत **तेलंगणा राष्ट्र समितीच्या (उपरोक्त)** बाबतीत मान्य करण्यात आले आहे.

---

2 आकाशवाणी 2002 कांत 232

१६. हाती असलेल्या प्रकरणात कोणतीही निवडणूक याचिका प्रलंबित नव्हती. निवडून आलेल्या उमेदवाराने दि.०८/१२/२०१७ रोजी आपला राजीनामा दिला आणि तो दि.१४/१२/२०१७ रोजी लोकसभा अध्यक्षांनी स्वीकारला. कलम १५१ अ नुसार रिक्त जागा मिळाल्याच्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या कालावधीत निवडणूक घेणे बंधनकारक आहे. वस्तुस्थितीनुसार, दि.१४/१२/२०१७ रोजी लोकसभा अध्यक्षांनी राजीनामा स्वीकारला तेव्हा ही जागा रिक्त झाली. पुढील लोकसभा निवडणुका जून २०१९ मध्ये होतील यात कोणताही वाद नाही. त्यामुळे उर्वरित कार्यकाळ एक वर्षापेक्षा कमी नाही. जून २०१९ मध्ये निवडणुका होण्यापूर्वी आचारसंहिता लागू होईल, हा मुद्दा पूर्णपणे निराधार आहे, कारण अधिनियमात असे सांगितलेले नाही. निवडणूक याचिका प्रलंबित राहण्याच्या अधीन राहून केवळ हा कालावधी च शासन घटक असावा, कारण त्यावर अवरोधक खंडाचे नियंत्रण नसते. असा अर्थ लावणे लोकशाहीच्या पवित्र तत्वाशी सुसंगत आहे आणि संसदेचे उद्दिष्ट कोणत्याही मतदारसंघाला प्रतिनिधित्वापासून वंचित ठेवणे नाही. सरकारी तिजोरीवरील भाराबद्दल व्यक्त केलेल्या चिंता निराधार मानल्या जाऊ शकत नाहीत. कारण निवडून आलेल्या प्रतिनिधींनीच प्रातिनिधिक लोकशाही राखली पाहिजे. जर उमेदवाराविरुद्ध कलम ८४ किंवा कलम ९८(क) किंवा कलम १०१(ब) अंतर्गत येणारा निवडणूक वाद प्रलंबित असेल तर प्रकरण वेगळे असेल. तसे न झाल्यास, उच्च न्यायालयाने व्यक्त केलेले मत पूर्णपणे अभेद्य आहे.

१७.परिणामी, विशेष अनुमती याचिका, गुणवत्ताहीन असल्याने फेटाळली जाते. खर्चाबाबत कोणतेही आदेश दिले जात नाहीत.

देविका गुजराल **याचिका फेटाळली गेली.**

<u>अस्वीकरण</u>

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X X X X X